

LAKATOS ARTUR

AZ ÍRÓ ÉS A PÁRT: GAÁL GÁBOR ÉS FELESÉGE BIZALMAS JELLEMZÉSEI KORTÁRSAIKRÓL (I.)

■ Gaál Gábor neve ismerősen cseng mindenki számára, aki ismeri a 20. századi Kolozsvár kultúrtörténetét. Neve összefonódott a két világháború közötti *Korunkkal*, és nagy szerepe volt a második világháborút követően az erdélyi magyar irodalom marxista kánonjainak kialakításában. Hatása kritikusként és filozófusként az ötvenes évek elején megkérdőjelezhetetlen. Mindezek mellett – vagy ellenére – ő maga sem volt a rendszer szempontjából érintetlen. Paradox módon a nagy kritikus – az irónia minden melléközöngéje nélkül – a maga részéről nehezen viselte a bírálatot, azt a fajta világnézeti kritikát, melyet a maga során ő is sok író társával szemben megfogalmazott.

Gaál Gábor életútját röviden, közhelyesen, a következőképpen foglalhatjuk össze: élete szerencsétlen körülmények között kezdődött, sorsa nehéz volt, és kitartó munkája is – a végkifejlet tükrében – csak részben hozta meg a gyümölcsét. 1891-ben született Budapest nyolcadik kerületében, a Bérkocsis utcában, Gál Anna szolgálólány szerelemgyermekeként. Édesanyja egyedül nevelte, az ezzel járó összes nehézséggel együtt, és csak fia kamaszkorában ment feleségül Rothmayer János borbélyhoz. A fiú a nehéz, küzdelmes élet ellenére sem züllik el, 1911-ben érettségizik, majd filozófiát és irodalmat tanul a budapesti egyetemen. Tanulmányait az első világháború kitérőre szakítja meg, ennek következtében sok százezer más magyar fiatalemberhez hasonlóan, kénytelen bevonulni katonának. Hosszas frontszolgálatot követően kerül 1917-ben Budapestre, ahol megismerkedik azzal a radikális antimilitarista írócsoporttal, melyet legjobban Lukács György neve fémjelez. Főhadnagyként szerel le, a pesti tartózkodás segíti elvégezni az egyetemet, és az összeomlás zűrzavarában egyike lesz azoknak, akik a szerveződéző vörös uralom vonzáskörébe kerülnek. Részt vesz a Tanácsköztársaság apparátusában, Lukács György népbiztos mellett dolgozik, kulturális kérdések területén, majd később, harctéri tapasztalatait hasznosítva, kiveszi részét a cseh intervenció elleni harcokból is. A Tanácsköztársaság bukását követően a Horthy-rendszer megtorlásai elől Bécsbe menekül, ahol emigráns újságokban publikál. Itt csapódik Hatvány Lajos köreihez. Innen kerül át rövid és majdnem bebörtönzéssel járó budapesti visszatérés-kísérletet követően Kolozsvárra, ahol nagy erővel veti bele magát a kisebbségi magyarság irodalmi életébe.¹ Közöl napilapokban és kulturális folyóiratokban, mint az *Ellenzék*, *Keleti Újság*, *Új Kelet*, *Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*, de neve elsősorban a *Korunkhoz* kötődik. 1928-tól kezdődően kezd a *Korunkban* publikálni, majd 1931-től hivatalosan is a folyóirat szerkesztője lesz. Elsősorban az ő egyéniségének köszönhető, hogy a *Korunkat* a kor színvonalas baloldali műhelyeként tartották számon, amely a harmincas évek második felében nyíltan szembehelezkedett a fasiszta eszmékkal, és amelyben 1940-es, a magyar hatóságok nyomására történő megszűnéséig többek között a magyar irodalmi és politikai élet olyan személyiségei publikáltak, mint Kassák Lajos, Fábry Zoltán, Déry Tibor, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kodolányi János, Lukács György, Kahána Mózes, Molnár Erik, Szemlér Ferenc és még sokan mások. Talán nem véletlen, hogy egy szemtanú visszaemlékezése szerint már a szocializmus évtizedeiben a Budapestre látogató Bányai Lászlónak a következő kérdést szegezte Molnár Erik, valószínűleg az első személyes találkozás alkalmával: „Mondja csak, Bányai elvtárs, nem Önnel vitakoztunk mi annak idején a *Korunk* hasábjain”²? Filozófusi világgépét is ezeknek az éveknek a folyamán kristályosítja ki Gaál Gábor, az általa nagyra tartott kanti és hegelii alapokra építve sajátos marxista filozófiai világgép kialakítása révén, melyben a kisebbségi magyarság sorskérdésének marxista megközelítése nagy szerepet játszott.

A *Korunk* 1940-es megszűnését követően – ami szemmel láthatóan mély nyomokat hagyott benne, lásd a következőkben ismertetett jellemzések során jelentkező visszatérő motívumot – nem vállalt munkát tanárként vagy szerkesztőként, hanem alkalmi írásokból igyekezett fenntartani magát, miközben Marxot és Nietzschét fordította magyar nyelvre. 1942-ben újra kény-

telen bevonulni, a hadifogságból csak 1945 őszén kerül vissza Kolozsvárra. Élete ekkor felszálló pályára kerül, az *Utunk* irodalmi lap főszerkesztője lesz, a Romániai Magyar Írószövetség elnöke, a Bolyai Tudományegyetemen katedrát kap, ahol a marxista filozófiaoktatás úttörőjévé válik. Továbbá a Magyar Népi Szövetség munkájában is vezetőségi szinten vesz részt, valamint a Román Tudományos Akadémiának is tagjává válik. Egy szóval sikert sikerre halmoz, de valószínűleg ezek következtében nő meg rejtett irigyeinek és ellenségeinek száma is.

Egyike azon magyar baloldali értelmiségieknek, akik az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően nem kerültek börtönbe, ennek ellenére ő sem kerülhetett el bizonyos szintű meghurcoltatást. Habár – mint ahogyan ezt Tapodi Zsuzsa is írja doktori dolgozatában: a második világháborút követő években „a vezető kanonizátor szerepét töltötte be”³ – ő sem mentesülhetett a kritikáktól, melyeket úgy tűnik, Iosif Bogdan személyes irányítása alatt fogalmaztak meg többek között Sóni Pál, Csehi Gyula, Robotos Imre. Csehi Gyula egy, az *Utunkban* megjelenő kritikájában, Gaál *Valóság és irodalom* című tanulmánykötete kapcsán így fogalmaz: „ezek az utalások még távolról sem jelentik azt, hogy kellő önbírálattal vizsgálta volna meg saját írásait... A kritika pedig csakis úgy teljesítheti feladatát a szerzővel szemben, ha kertelés nélküli beszéddel segíti Gaál Gábort abban a komoly fordulatban, amelyet a kötet utolsó írásainak tanúsága szerint már meg is kezdett”; „Ez a lényegében helyes önbírálat nagymértékben hiányos, mégpedig azért, mert Gaál Gábor nem mélyítette el s nem vonta le maradéktalanul a következtetéseit”; a végső bekezdésben pedig mintegy végkövetkeztetésként: „Gaál Gábor igénye, Lenin szavával: »a szervezett, tervszerű, egységes pártmunka« alkalmazása az irodalmi munkában. Az olvasó, mint a fenti megjegyzésekből kitűnik, azzal a megjegyzéssel teszi le a kötetet, hogy Gaál Gábor a *Valóság és irodalom* második részében sem valósította meg ezt a lenini követelést s csak a múlt évtől kezdve indult el azon az úton, amely hozzásegíti e feladat sikeres megoldásához. Így válhat számára is a Párt által kijelölt út valóban a fejlődés és a hasznos szolgálat széles és biztonságos országútvárá.”⁴ Elképzelhető, mekkora megaláztatást jelenthetett a főszerkesztőnek saját kötetéről ilyen kritikát közölni, mely éppen azon a téren ütötte a legkeményebben, amire ő a legnagyobb hangsúlyt igyekezett fektetni: a marxizmus-leninizmus irodalmi területre történő átültetése színvonalának kapcsán. A Párttal nyílt konfliktust fel nem vállaló, az opportunizmussal, hegelianizmussal, dogmatikus elhajlásokkal vádolt Gaál Gábor a kor szemével nézve hiába igyekezett az elvárásoknak megfelelni, 1950-ben kizárták, majd 1952-ben az ez ellen benyújtott fellebbezését is végleg elutasították. A meghurcoltatás színvarkatust eredményezett, mely először fekvő beteggé tette, majd 1954-ben halálát eredményezte.

Azt, hogy Gaál Gábor mégsem tartozott a Román Munkáspárt vezetői szemszögéből a menthetetlenül elveszettek közé, az alábbiakban közreadott, a Párt megrendelésére készített bizalmas jellemzése bizonyítja. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattári gyűjteményében található, Gaál Gábor kéziratos hagyatékának egy fontos részét képező, összesen 20 jellemzés közül Nagy Istvánról kettő szól – egy jellemzés és ennek a terjedelmes kiegészítése –, mások esetében a jellemzések száma nem több egynél. Az iktatott dosszié tanúsága szerint a Gaál Gábor által írt jellemzések 1951. június 30. és 1953. július 27. között készültek. Ezt a dossziét egészíti ki Gaál Gábor felesége, Zánszki Margit által adott négy rövidebb jellemzés, melyek Gaál Gábor betegségének végzetes súlyosbodását, majd halálát követően íródtak, az őket tartalmazó dosszié szerint az 1954. július 15.–1960. december 19. közötti időközben. Úgy látszik, Zánszki Margit e téren örökölt valamit férje presztízséből is.

A Gaál Gábor által szignált jellemzések jó keresztmetszetét nyújtják készítőjük egyéniségének is, aminek ez idő tájt három pillére a folyóiratszerkesztői és -szervezői – annak menedzseri aspektusaival együtt –, marxista pedagógusi – öntudatos kommunistaként inkább nevelő, mint elnyomó –, illetve irodalomkritikusi tevékenysége. Talán a társadalmi berendezkedés finitora, hogy több olyan figurát is kénytelen tollhegyre tűzni, akik őt a későbbi évtizedek során méltatni vállalkoznak, mint Nagy István, Balogh Edgár, Méliusz József vagy a hibátlan jellemzést kapó Gáll Ernő is.⁵

A kezembe került, géppel írt, dátummal el nem látott szövegek valószínűleg másolatok; az eredetiek valamelyik pártarchívumban fekszenek. Stílusukat tekintve vegyes érzelmek fogják el az olvasót, mivel maga a szerző sem volt egyszerű személyiség, és emiatt – habár a szó-készlet egyszerű, közérthető – az egyébként az irodalmi hermeneutikában és a kor sztálinista szó-készletének alkalmazásában is járatos szerző tekintettel volt a jellemzéseket esetlegesen olvasó párttisztviselők intellektuális és műveltségi korlátaira is. Mindezek mellett a legtöbb esetben igyekszik minél teljesebb, átfogóbb jellemzéseket nyújtani.

A jellemzések során egyértelmű tendencia a tömörségre, átláthatóságra való törekvés. A tömör nyelvezet következtében jó pár jellemzés – amelyekben a szerző nem törekszik szándékosan elmélyülni a részletekben, vagy kevésbé ismerte a szóban forgó személyt – igencsak össze-

fogottra sikerült, más esetekben pedig hosszabbra nyúlnak. A szóhasználatban is érdekes ketősség figyelhető meg: egyrészt megfelelési kényszer a kor sztálinista kánonjainak, másrészt pedig egyfajta óvatosság, sok esetben mintha kímélni, menteni próbálná a jellemzett személyt, főleg azon esetekben, amikor a szóban forgó személyre vonatkozóan akár származása, akár két világháború közötti tevékenysége miatt könnyen elragadtathatta volna magát. Így például Kós Károly helikonos szerkesztőségi idejéről azt tartja csak érdemesnek kiemelni, hogy „jobboldali túlzásokba nem tévedt”, Kakassy Endre második világháború alatti dél-erdélyi „működéséről nem tud”⁶, és Mikó Imre esetében is azt tartja fontosnak kimondani, hogy „az Erdélyi Párt balszárnyán állott, igen sok megértéssel minden haladó mozgalommal szemben”, illetőleg hogy kitűnően megtanult oroszul. Érdekes módon a kritika sokkal inkább éri közeli munkatársait, Kibédi Sándort, Kiss Jenőt vagy az ekkoriban még feltörekvőben lévő Balogh Edgárt, Méliusz Józsefet. Ám ez utóbbi esetekben is a kritika célpontja inkább az addigi irodalmi életmű, illetve a munkaszellem és hasonló, pártideológiai szempontból „semleges” jellemzők. Kielemezti ugyan azokat a hiányosságokat, melyeket akár a szóban forgó jellem, akár az írói munkásság szempontjából fontosnak érez, de ezeket legtöbb esetben nagy általánosságban véve teszi, részletekbe nem megy bele.

Kivételt képez ez alól a Nagy Istvánról írt terjedelmes jellemzés, illetve az ehhez csatolt ki egészítés. Ezek lépésről lépésre szedik ízekre Nagy István⁷ addigi életművét, különös tekintettel második világháborús évekbeli tevékenységére, valamint a népi írókkal való kapcsolataira. Valószínű, hogy ez a jellemzés ahhoz a Nagy István ellen indított kampányhoz is adatokat szolgáltatott, amely a Bolyai Egyetem rektori státusából történő leváltásában csúcsosodott ki, és amelyet Alexandru Moghioros (Mogyorós Sándor) személyesen irányított.⁸ E két dokumentumot kiemelt fontosságúként is lehet kezelni, mivel azt illusztrálják, hogyan lehet lebontani egy jelentősebb személyiség addigi életművét, a szubjektív ítéleteket példákkal alátámasztva, még ha ezek a mai felfogás szerint már irrelevánsak is volnának.

Az ismertetés nem lenne teljes, ha nem közölnénk Gaál Gábor feleségének négy rövidebb jellemzését is, amelyek egy külön dossziéba kerültek a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattári gyűjteményében. Ez a négy, rövidebb szöveg inkább Zánzski Margit személyes álláspontját képezi, kivéve a legelsőt, melyet Nedelcu volt szigurancás tiszt kapcsán az írni már képtelen Gaál Gábor mondott tollba. Ezek rövidebb és jóval egyszerűbb szövegek, mint a Gaál Gáboréi, és inkább emberi oldalról igyekeznek megközelíteni a szóban forgó személyeket.

Az alábbiakban a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonát képező dokumentumokat abban a sorrendben közöljük, amilyen sorrendben a rendelkezésemre bocsátott dossziékban találtam azokat. Mivel az oldalak eredetileg sincsenek megszámozva, én sem számoztam meg őket külön.

A bevezetőbe foglalt gondolatok szerzőjüknek, a dokumentumok ismertetőjének szellemi termékei, amikért erkölcsi és szakmai felelősséget vállal.

Gaál Gábor bizalmas jellemzései a Párt számára⁹

■ Gaál Gábor véleményezései különböző írók és más kulturális területen dolgozók politikai megbízhatóságáról. Kolozsvár, 1951. június 30. – Kolozsvár, 1953. július 27.

Kibédi Sándor éveken keresztül, a Korunk fennállásának utolsó esztendeiben a lap felelős szerkesztője: a hatóságok felé. A törvényszéken ő volt bejelentve mint a lap szerkesztője, miután a lap tulajdonképpeni szerkesztője, nem lévén akkor román állampolgár, nem lehetett egyúttal a lap felelős szerkesztője. A felelős szerkesztőség vállalásával Kibédi Sándor rendkívüli nagy szolgálatot tett a Korunknak, mert ezt a felelős szerkesztőséget senki sem akarta vállalni. Kibédi Sándor vállalta s ezzel érzületéről tett tanúbizonyságot. A lapba nem dolgozott, miután se műveltsége, sem pedig írásbeli képességei nem voltak megfelelőek. Irodalmi tevékenységét saját maga által kiadott írásaiban fejtette ki. Legnagyobb vállalkozása Eminescu összes verseinek a lefordítása volt. Ezt a munkáját egy alkalmi kiadó adta ki.

Kibédi Sándor egyik sajnálatos példája volt annak, hogy a tőkés-földesúri rendszerben munkásszármazású és munkás múltú tehetséges emberek miként kallódnak el. Polgári újságírók fedezték fel vidéken Kibédi Sándort mint úgynevezett verselő „őstehetséget”, a felfedezésen kívül azonban senki sem járult hozzá fejlődéséhez, művelődéséhez. Meglehetősen időse volt már, amikor a Korunkhoz kapcsolódott, megterhelve mindazokkal a káros irodalmi-művelődésbeli beütésekkel, amiket „felfedezése” óta teljesen magára hagyva magára szedett. Ebben a magányában teljesen zavaros elképzelései alakultak ki benne saját maga és képességei felől. Zseninek és Petőfi egyenes örökösének érezte magát, ugyanannyira, hogy ezt a hiedelmét a legképtelenebb alátámasztásokkal táplálta. Így például szemrebbenés nélkül esküdözött, hogy ő annak a bizonyos Pila Anikónak az egyenes leszármazottja, akit egynémely irodalomtörténetben Petőfivel hoznak kapcsolatba. Vagyis neki Petőfi egyenesen vér szerinti kap-

csolata. Ilyen fantazmagóriákba gubózva, elképzelhetetlen nyomorban és nélkülözések között, betegségétől elrokkanva élt Kolozsvárt, egyenesen koldusként, árulgatva saját kiadású könyvecskéit.

Verseiben kétségtelenül egy nagy talentumú ember küszködött és égett el. Származását, szegénységét sohasem tagadta meg, viszont nem találta meg a helyét sem. Felfedezői elszakították a munkásosztálytól, s amikor a Korunk közelébe került, már annyira elhatalmasodott rajta az eltévedt és megtévesztett ember természete, hogy változtatni nem lehetett rajta, illetve nem lehetett kiemelni szélsőséges individualizmusából s az ezzel járó zavarosságokból. Közben szakadatlanul betegeskedett. A horthyizmus első éveiben halt meg.

A román irodalomból Eminescun kívül is – válogatás nélkül – igen sokat fordított. Sokat fordított azokból a költőkből is, akik akkoriban a román irodalomban mint haladó, baloldali költők szerepeltek. A korabeli román–magyar irodalmi érintkezésnek ezekkel a fordításokkal igen sokat tett.

A magam részéről özvegyének némi juttatást feltétlenül javasolok.
Kolozsvár, 1950, június 30.

Domokos Ernő

Évek óta ismerem és bár felületes, szomszédi érintkezésem van vele, mégis dolgos, munkaszerető, munkáját becsülő embernek minősíthetem. Tudomásom szerint régen egyik helybeli kisebb banknak volt az igazgatója, ahol feltehetően gyakorlati tisztviselői munkát is végzett. Fáradt, idős ember. Úgy tudom, nem aktívál sehol.

Rendszerünk ellen soha sem hallottam panaszkodni, sőt rendszerünkkel szemben hálásnak látom, amiért idős kora ellenére munkalehetősége van és eltarthatja 86 éves anyját és állandóan betegeskedő feleségét.

1950. szept. 5

Germán Júlia

Csak azóta ismerem, amióta az Utunk kiadóhivatalának, illetve szerkesztőségének, ha jól emlékszem, több mint egy évig gépirónője volt. Mint munkaező mindig fegyelmezett és kötelességtudó volt, munkáját lelkiismeretesen és odaadással végezte, nagyon sokszor a kötelező munkaidőn túl is. Az Utunktól az Állami Kiadóhoz került, ahol tudomásom szerint szintén meg voltak munkájával elégedve.

Mint ember – megfigyelésem szerint – magába zárkózott, hogy úgy mondjam, sorsüldözött benyomását keltette, amit szerencsétlen családi körülményei – törvénytelen gyereke, nagyon szegény szülei – némiképp indokolt is. Politikailag – bár nem párttag – soha nem tapasztaltam magatartásában semmi kivétlnivalót.

Kolozsvár, 1951. márc. 15

Mikó Imre

Közelebről nem ismerem, miután sehol együtt nem dolgoztam vele. Ismerettségem onnan származik vele, hogy a harmincas évek elején pár kisebb dolgozattal keresett fel a Korunk szerkesztőségében s ezek közül több megjelent, de nem az eredeti nevével. Tudomásom szerint akkoriban az Erdélyi Fiatalok mozgalmanak haladó szárnyához tartozott. Később láttam, hogy ún. politikai karriert futott be s a horthyizmus alatt az Erdélyi Párt egyik képviselő politikusa volt. Tudom, hogy általában az Erdélyi Párt balszárnyán állott igen sok megértéssel minden haladó mozgalommal szemben s hogy úgy mondjam, az általánosan tudott dolog volt Kolozsvár haladó baloldali-munkásmozgalmi tényezői előtt. Tudomásom szerint valamilyen formában részt vett az ún. Béke-mozgalomban. Szovjet fogságban volt azután, ahol kitűnően megtanult oroszul. Magam is több tudományos dolgozatot fordítottam vele orosz nyelvből. Itt láttam, hogy szorgalmas, munkaterminusaiban megbízható. Ilyen érintkezéseim alkalmával sohasem tapasztaltam olyan megnyilvánulását, mely arra engedett volna következtetni, hogy ellensége volna a szocializmusnak. Hallomásból tudom még, hogy igen jó eredménnyel végezte volna el az orosz nyelvtanári képesítői tanfolyamot.

Kolozsvár, 1951. április 4.

Gáll Ernő

A véleményező neve: Gaál Gábor. Foglalkozása: író, egyetemi tanár. Politikai hovatartozása: kommunista

Gáll Ernőt a harmincas évek dereka óta ismerem. Gáll Ernő ekkor egyetemi hallgató volt a kolozsvári román egyetemen. Sűrűn eljárta a Korunk szerkesztőségébe és a lap számára több cikket írt. Ezek a cikkek a korabeli népfronti alapon leplezték le az akkori uralkodó osztály el-

nyomó ideológiájának egyik-másik tünetét. Politikai felfogását és ehhez mérten erkölcsi magatartását akkor is, és azóta is a Párt tanításaihoz és vezetéséhez tudatosan és fegyelemmel ragaszkodó kommunista magatartásának ismertem és tudom. Diákkorában is szakadatlanul művelte és képezte önmagát. Tanárnak készült. Pontosan most nem tudom, hogy befejezte-e tanulmányait. Mindenesetre, ha nem fejezte be, ez nem rajta múlott. A felszabadulás után évekig mint újságíró, illetve mint publicista tevékenykedett, benyomásom szerint a Párt megelégedésével. Pár éve ugyanabban a házban lakom vele és több mint egy éve ugyanabban a szerkesztőségben dolgozunk, és együtt dolgozunk az egyetemen is. Mind a két munkahelyen szívós, szorgalmas, önmagával szemben is igényeket támaztó munkaerő. Elvonulásra, magába zárkózásra mutató hajlamot is látok azonban benne, amely nyilvánvalóan az intellektuel vonása.

Kolozsvár, 1951. május 15.

Tóth Samu

1945 legvégén vagy 1946 legelején ismertem meg, amikor a Magyar Népi Szövetség hatáskörébe került Józsa Béla Athenaeum könyvkereskedés és könyvkiadó üzleti vezetője lett. Ebbe az állásba azért került, mert Kolozsvárt annak a szakembernek a hírében állott, aki ugyanolyan jól ért a könyvkereskedői szakmához, mint a könyvkiadáshoz. Megelőzőleg a kolozsvári Méhkas című könyvkiadó és könyvkereskedő szövetkezet vezetője volt. Tényleg rövid idő alatt a Józsa Béla könyvkiadó, illetve könyvkereskedés üzletmenetét az MNSZ központjának támogatásával annyira rendbe hozta a rendelkezésre álló hatalmas tömegű megelőző esztendei (1945) saját kiadványok, valamint más raktáron levő könyvek eladása révén, hogy 1946 folyamán a Józsa Béla Athenaeum ismét több új könyv kiadását készíthette elő s amellet megindította az Utunk című kéthetenként megjelenő irodalmi folyóiratot. A Magyar Népi Szövetség központjának támogatásán kívül igen nagy segítségre voltak az MNSZ különböző vidéki szervezetei, amelyeknek a tagsága körében építette ki a vállalat könyveinek az eladását. Különböző könyvakiókat szervezett ezek körében, általában igen nagy aktivitással dolgozott s az MNSZ részéről belehelyezett bizalomnak mindenképp igyekezett megfelelni. Hibátlan volt a könyvelése, szigorú munkafegyelmet követelt a vállalat alkalmazottaitól. Mivel egy ideig feladatom volt a vállalat pénzügyeinek is a figyelemmel kísérése, megfigyelhettem, hogy annak a kereskedőnek a típusa, aki „minden krajcárt a fogához ver”, és állandóan résen áll, hogy „mi történik a piacon”. De megfigyelhettem azt is, hogy nem szereti, ha belebeszélnek a dolgába s bár soha nem akadályozta meg az üzlet vezetésébe való betekintést és sohasem titkolózott vagy cselekedett önhatalmúlag, mégis jobb néven vette volna, ha teljesen egyedül van a helyén.

A magánéletben nem érintkeztem vele, és így nem tudom, hogy kik voltak a barátai vagy hogy kikhez állt közel. Az alkalmazottak tudomásom szerint kivétel nélkül ún. purifikált könyvkereskedő szakmabeliek voltak, akiknek alkalmaztatása az MNSZ tudomásával történt. Nem emlékszem arra, hogy valamiben is ellenségnek mutatkozott volna. A Magyar Népi Szövetség hívének vallotta magát. A Pártba – jöllehet erre hajlandónak mutatkozott előttem – nem lépett be.

1951. június 22.

Kőműves Lajos

A húszas évek vége óta ismerem, abból az időből, amikor még újságíró volt. Az egykori Magyar Párt lapjának, a Keleti Újságnak volt a munkatársa, riportokat és színházi bírálatokat írt. A lapnak a politikai együttesébe azonban nem tudott beilleszkedni, kilépett onnan s tudomásom szerint mindaddig, míg a Horthy-rendszer ideje alatt az akkori magyar színházhoz mint rendező került, nem volt egyik magyar lap kötelékében sem, hanem teljesen alkalmi jellegű jövedelmekből élt, nagy nélkülözések között. Ez alatt az idő alatt, tudomásom szerint, csak baloldali körökkel érintkezett. Politikai állásfoglalása, világnézete azokéval egyezett anélkül azonban, hogy a marxizmus-leninizmus ideológiáját közelebbről a magáévá tette volna. Hogy az említett Magyar Színház kötelékében milyen tevékenységet fejtett ki, és hogy ott hogyan viselkedett, erre vonatkozólag nincs tájékozódottságom, viszont a Horthy-években sem tapasztaltam rajta semmiféle jobboldali vagy nacionalista-soviniszta vonást. Általában annak a jó értelemben vett művészajándóságú embernek a típusa (eredetileg színésznek készült), akinek az ifjúságra rendkívüli hatással volt Ady Endre politikai (jakobinus) radikalizmusa. Ez a hatás értelmileg és érzelmileg megállapítható rajta. Az ún. kisebbségi években ezért is került az itteni magyarság körében a hosszú munkanélküli kallódásba. Irodalmi vonatkozásban igen olvasott, színdarabokhoz, színjátszáshoz szakszerűen ért, bár nyilvánvaló, hogy ilyen értelmű műveltségének alapja a múltból van. Jelenlegi rendezői tevékenységéből viszont megállapítható, hogy előrehaladott életkora ellenére igyekezik és tud tanulni.

1951. szept. 21.

Nagy István

A harmincas évek eleje óta ismerem, amióta az egykori Korunk munkatársa lett. Ebből a húsz évből az első nyolc-kilenc évben kapcsolatunk, míg a Korunkat a horthysták be nem szüntették, meglehetősen zavartalan volt. Ezt a zavartalanságot eleinte az idősebb szerkesztő és fiatalabb munkatárs természetszerű viszonya biztosította, később pedig az a körülmény, hogy Nagy István egyike volt azoknak, akin keresztül a Korunk az illegális mozgalommal a kapcsolatot tartotta. Én, aki nem voltam tagja az illegális Pártnak, de világnézeti meggyőződésemet következtében a Párt törekvéseit minden erőmmel szolgáltam, becsültem Nagy Istvánban a Párt harcosát s örömmel segítettem szerkesztői-írói gyakorlatommal az író, akinek a tehetségében hittem és ezért ezekben az években nemcsak írásai és könyvei létrejövésében segítettem, hanem írói elismerését és megbecsülését is elősegítettem már azért is, mert ezzel is az illegális mozgalom törekvéseit igyekeztem szolgálni. Mindezek ellenére kapcsolatunk e zavartalannak jelzett szakaszában mégsem alakult ki bensőségebb viszony közöttünk. Elismerem, hogy két ember között a bensőséges viszony kialakulása mind a kettőn múlik. Mégis azt kell mondanom, hogy Nagy István zárkózott, fel nem oldódó, mondhatni komor természetű volt az, ami elzárta a meghittebb viszony útját. Azokban az években nemegyszer gondolkodtatott el a Nagy István keserű természete. Egy ideig nehéz életkörülményeinek tulajdonítottam ezt, de amikor a dési fogházból való visszatérése után először találkoztunk s újból felveendő írói tevékenységével kapcsolatban beszéltek meg az épp fennálló állapotokat, akkor már úgy ítélt meg, hogy Nagy István alapjában véve az a pesszimista, akit csak a törekvéseink átértését mindinkább elősegítő, elmélyült tanítás gyógyíthat ki pesszimizmusából. További érintkezésünk folyamán azonban már az a következtetés merült fel bennem, hogy Nagy István állandóan tépelődő, borúlátó természetének valami bizonytalanság és belső egyenetlenség az alapja.

A későbbi, horthysta évek, illetve Nagy Istvánnak a horthysta években való írói viselkedése egyrészt alátámasztotta, másrészt kiegészítette az előbbieket. Kapcsolatunknak ezek a horthysta évei azok, amelyekben egyre-másra ismétlődtek meg közöttünk az éles nézeteltérések, a veszekedésbe fajuló viták, amelyek után néha hónapokig sem találkoztunk, s amikor Nagy István nyilván ugyanúgy, mint én, feltette maga előtt a kérdést, hogy egyáltalán összetartozunk-e még. Ezekben az években abban foglaltam össze benyomásaimat Nagy Istvánról, hogy pesszimista és tépelődő azért, mert minden, hosszú években át hangoztatott figyelmeztetés ellenére sem művelte ki eléggé ideológiailag önmagát, aminek következtében állandóan téved, a lényeges kérdésekben ingadozik, s nem bízik ügyünk győzelmében. Ekkor már nemegyszer sajnálkoztam azon, hogy nem állhat elő olyan helyzet, amelyben Nagy Istvánt, a munkásosztály íróját rendbe lehetne hozni sürgősen éppen azért, mert olyan tulajdonságai lepleződtek le, amelyek a horthysta évek előtti időkből nem tűntek fel. Meglepetéssel tapasztaltam ekkor hiúságát, szerepelni való vágyását, aki a pesti kiadó s pesti könyvnapok és a különböző magyarországi városokban (Budapesten, Szárszón és egyebütt) való szereplés elkapott s most már azért is makacs a tévedéseiben, egvéni utakat keres, és nem bírja írsaival és megnyilvánulásaiival szemben a kritikát. Közben a horthysta évek folyamán mindinkább kibontakozott Nagy István írói pályája. Ez az írói pálya sok tekintetben pozitívumot jelentett szememben, egészében azonban mégsem nyugtatott meg, mert úgy láttam, hogy Nagy István írói útja épp azért, mert nem művelte ki eléggé ideológiailag önmagát, eltért a megkövetelhető és helyes iránytól. Mivel szemtől szemben is így ítélt meg Nagy István írói magatartását, azért is volt közöttünk oly sűrű a nézeteltérés, de élt bennem a remény, hogy majd csak rendbe jön Nagy István is a Szovjetunió győzelmével, illetve helyzetünk gyökeres megváltozásával.

Felszabadulásunkkal, bár egyáltalán nem vált bensőségebbé a kapcsolat közöttünk, a viszony ismét zavartalan lett. Nem felejtettem el a hibáit, de mégsem ez állt részemről az előtérben, hanem a bizalom és a várakozás tehetségében. Kívántam és sürgettem, hogy írói tehetsége a legmesszemenőbben érvényesüljön és szemtől szembe állandóan sürgettem Nagy Istvánt a tanulást és az írói munkát. Nem egy alkalommal próbáltam lelkesíteni, hogy az az idő következett el, amikor részéről a legfontosabb az irodalmi munka, ne forgásolja tehát írói erejét, érlelje írói mondanivalóit, fokozza írói tevékenységét, mert íróilag keveset dolgozott. Ezeket írói társai előtt is többször szóba hoztam. Nagy István előtt meg kiemeltam, hogy sürgősen be kell hoznunk mindent, amit elmulasztottunk, a tanulás és az alkotás évei a mostaniak. Szóvá tettem ezeket a Párt kolozsvári és központi magasabb funkcionáriusai előtt. Több alkalommal mondtam évekkal ezelőtt, hogy van irodalmunknak egy nagy megoldatlan kérdése: Nagy István, aki korántsem jött még rendbe a horthysta évek után. Hangoztattam azt is, hogy Nagy Istvánt függetleníteni kellene egy időre a pártmunkától és elküldeni egy-két évre tanulni, esetleg a Szovjetunióba, mert különben soha sem jön rendbe. Mondottam ezt azért, mert láttam, hogy akadozik írói képessége kibontakozásában, sőt nem tudtam szabadulni a benyomástól, hogy Nagy István az írói munka elől menekül a társadalmi prómunkába s ezzel igyekszik a hor-

thysta évekbeli hibáit kikorrigálni. Minden egyebet csinál, csak épp nem ír. Meg is állapítható, hogy a felszabadulás óta az idén megjelent regényéig Nagy István írói tevékenysége a felszabadulás előtti évekhez képest azon kívül, hogy számszerűleg csökkent, viszonylag sok selejttel szolgált.

Ilyen például az Igazság hasábjain folytatásokban közölt, ideológiai és politikai hibái miatt befejezése előtt váratlanul leállított regénye, a forgalomból kivont színdarabja s a forgalomból ugyancsak kivont múlt évi *Egy év a harmincból* című regénye. De nem váltotta be a jogos várakozást Nagy István publicisztikailag sem. Ezek a tünetek alakították ki bennem a meggyőződést, hogy igenis, Nagy István rendkívüli segítségre szorul. Segíteni kell az írón és segíteni kell az emberen, mert az ember korántsem küszöbölte még ki egykori hibáit. Nem tűnt el a hiúsága, nem szűnt meg a tépelődése, most is ugyanaz a keserű, komor és derű nélküli, állandó gyötrődésben élő ember, mint aminő a felszabadulás előtti sötét évek sötét körülményei között volt. Úgy láttam, hogy Nagy Istvánt sem a nemzetgyűlési képviselőség, sem a rektorság, sem az írószövetségi elnökség, sem a mi bekövetkezett új életünk ígérete nem szabadította fel, nem tette biztos talajon álló, kiegyensúlyozott emberré. Most is rengeteget dolgozik, most is a munkásosztály ügyét szolgálja, de most is, mint a horthysta évek alatt, hol jobbra, hol balra hajlik el a lényegestől. Most is bizonytalan, most is pesszimista. Most sem kiegyensúlyozott, most is csak a harc nehézségeit látja és most sem csap ki belőle a cselekvés bolsevik optimizmusa. Pontosan aszerint viselkedik, ahogyan a Sorsunk című fasisztoid folyóiratban megjelent *Új erdélyi írónemzedék* című cikkében (1943. májusi szám) felsóhajtott: „Hány nemzedék fog még sírba dőlni elégedetlenül, még akkor is, ha alapvető változások történnek társadalmi életünkben!” Pesszimizmusát, sőt mondhatni hitetlenségét nem győzte le. Úgy vélem, hogy ezt a győzelmet Nagy István még mindig nem hajtotta végre önmagán.

Az előbbi megállapítások természetesen közelebbi dokumentálásra szorulnak.

Igen szélesen és alaposan alátámaszthatnám, sőt felfogásom szerint kiegészíthetném megállapításaimat Nagy István műveinek egy friss áttanulmányozása, főleg pedig annak a széles körű publicisztikai tevékenységnek az átvizsgálása során, amit Nagy István a horthysta években fejtett ki a különböző magyarországi napilapokban és folyóiratokban. Kellő idő hiányában jelen soraim csak pár, sebtében előkerített adalékkal tudják alátámasztani megjegyzéseimet.

Miben láttam Nagy István horthysta évekbeli magatartásának a lényeges hibáját?

A publicisztikájában hibáztattam, hogy éppen azért, mert nem rendelkezik elegendő ideológiai képzettséggel és hittel, publicisztikájának nincs előrevivő, vezető éle, sőt elvont, doktriner jellege miatt egyenesen lefegyverző. Igaz ugyan, hogy a horthysta évek alatt súlyos korlátokba ütközött egy harcos, haladó baloldali publicisztika, viszont ne feledjük el, hogy ugyanakkor például Józsa Bélának – akivel szemben mindig szemben állt – megjelentek a cikkei s ezek mindig a konkrét helyzetet elemezték azon kívül, hogy rámutattak arra, amit épp tenni kellett.

Amilyen lefegyverző volt a horthysta években Nagy István publicisztikája, ugyanolyan lefegyverző jellegű volt az irodalmi programja és a szépirodalmi gyakorlata is.

Nagy István 1942-ben egy *Március* címen megjelent gyűjteményes kötetben, amely az akkori ún. munkásírók tömörülésének kiadványa volt s tanulmányokat, novellákat és verseket tartalmazott, bevezető cikket tett közzé *Irodalmunk feladatai* címen. Nem arról beszélünk most, hogy ebben a cikkében többek között Nagy István egy „igazán magyarabb jövő” kiküzdését javasolja a magyar írók számára, hanem azokra hivatkozunk, amiket Nagy István a munkásíróktól ebben a program-írásában kíván. (Közbevetőleg megjegyezve, hogy a „munkásíró” fogalom, amit a horthysta évek folyamán Nagy István hirdetett, az írókat nem a törekvéseiket jellemző eszmei világnézeti tartalom, hanem aszerint kategorizálta, hogy munkásszármazásúak-e vagy sem. Ez a felfogás akkor igen nagy zavarokat keltett, mert hiszen a kevésbé tájékozott olvasó például egy Mussolinit is vagy Kassák Lajost „munkásíróvá” avathatta a munkásszármazásuk miatt.)

Miben látta Nagy István említett cikkében az irodalom feladatait? Egyáltalán nem abban, hogy az ő ún. munkásírója leleplezze a tőkés-földesúri rendszer elnyomását és kizsákmányolását. „A feladatok – írja Nagy István a kötet élén – a nagy tömegeket érintő, igazi közösségi élmények felszínre hozása felé kell hogy irányuljanak.” Ne a tőkés-földesúri rendszer valóságáról beszéljen tehát az író, hanem vonuljon vissza az „igazi közösségi élmények” világába. Hogy melyik ez a világ, azt Nagy István a továbbiakban mondja meg. „Szakszervezeteik, pártjuk – folytatja – már ötven éve megszakítás nélkül működnek. Már csak ezek keretében is annyi élmény adódik, hogy csak jó szem és jó emberismeret szükséges, van írni való elég. Ötven év alatt szakszervezeti munkástípusok, pártarcok nevelődtek fel – ki ismeri ezeket a magyar irodalomban?! Gergely Sándor írt róluk, de feledésbe mentek, mert ábrázolásuk nem volt elég elhithető”.

Nagy István tehát azt kívánta a horthyzmus éveiben az íróktól, hogy merüljenek el a korabeli szakszervezeti élet „igazi közösségi élményeinek” a felszínre hozásában, ahelyett, hogy a tőkés-földesúri rendszer észbontó ellentmondásait ábrázolják. Meg is mondja világosan: „Nem eshetünk vissza abba a hibába sem, amit én követtem el. Mikor írni kezdtem, egy év alatt annyi sztrájkról és munkanélküli megmozdulásról írtam novellát és regényt, hogy annyi tíz év alatt sem történt a valóságban.” S írói pályája kezdeteit megtagadva és megrágalmazva hozzáteszi: „Elhitették velem, hogy csak efféle érdemes írni a munkásosztályról.”

Ez a program még a horthysta években is lefegyverző opportunistá jobb felé elhajló program volt, mert ugyanakkor írók, akik egyáltalán nem hirdették magukról, hogy munkásírók, nagy leleplező erejű írásokat tettek közzé a tőkés-földesúri rendszer világról s írói feladatukat korántsem korlátozták holmi „közösségi élmények” felszínre hozatalára.

„Hogy mit érdemes írni? – kérdezi programjában Nagy István tovább. – El kell lesni a külvárosokba, általában a városokba ki-be áramló nagytömegek életét: bérházak, üzemek életét. Polgári sorból süllyednek le munkássorba, faluról emelkednek fel – hogyan vedlenek ezek az emberek bémunkássá, szakszervezeti taggá, szocialistává és nyilassá, miért áramlanak innen oda?” Amint látható, Nagy István amolyan objektívista szociográfát követel az irodalomtól, amely egyebek közt megmagyarázza, hogy az egyik ember miért lesz szocialista, a másik meg nyilas. Vajon nem annak a bizonyítéka ez, hogy Nagy István 1942-ben messze letért a helyes útról és elképesztően siralmasan állt ideológiailag?

Nagy István programjában „társadalmunk lelki keresztmetszetét” kívánja ábrázolni az íróktól, nem pedig annak a harcnak a tükrözését a horthysta évek valóságában, ami a Szovjetunió ellen megkezdett és folytatott háború idején folyt. Bizony ez a program szemérmetlenül megtagadta a munkásosztály irodalmi programját, amikor azt hirdeti, hogy: „Erősnek kell bizonyulni, hogy a tömegek életéből nemcsak a nyugtalanságot lássuk meg, de azért a munkásmozgalom árnyoldalai is bírálatra érdemesek. Hisz az irodalom nem egyéb, mint művészi bíráló társadalmi életünk felett.” Hogy Nagy István a munkásosztály nyugtalanságát eltussoló és a munkásmozgalom árnyoldalait bíráló törekvésével tulajdonképpen a horthysta uralkodó rétegek segítségére megy, az minden további nélkül nyilvánvaló. Érthető azután, hogy Nagy István a horthyzmus éve alatt miért írt, illetve írhatott válogatás nélkül bárhova. Ez az uralkodó osztállyal szemben a kritikáról lemondó s megtévesztő „munkásírói” program természetesen nyitotta meg előtte a horthyzmushoz hű kiadók és szerkesztők ajtait.

Az írónak Nagy István 1942-ben közzétett programja szerint ki kell térnie kora egészének és ellentmondásainak a tükrözése elől. Az író ne írjon sztrájkokról, munkanélküli megmozdulásokról, az elnyomásról és a kizsákmányolásról, hanem ezek helyett konstruáljon egy olyan utat, amelyen együtt mehet a horthyzmussal, hiszen annak a ziverteit semmiben sem zavarhatja egy olyan „munkásirodalom”, amely „a városokba ki-beáramló nagytömegek életét” ábrázolhatja.

Az előbbi programnak teljesen megfelel Nagy István horthysta évekbéli szépirodalmi tevékenysége. Ugyanebben az antológiában, ahol írói programját kifejti, van Nagy Istvánnak egy novellája is *Az ugorka* címen, amely a Nagy Istvántól követelt „Igazi közösségi élmények”-ből ábrázol egyet. Azt t. k. hogy egy anyósával, feleségével szemben pipogya ember a szakszervezeti élet révén mint válik férfiasá mind felesége, mind anyósa ellenében. Ez a novella egyik fajtája az ez időbeli Nagy István-féle írásoknak, a másik fajtáját az *Oltyának unokái* és a *Minden jog a szerzőre* című írások képviselik. Ebben a fajtában nagy István kétségtelenül leleplező erővel lép fel, viszont csak a román tőkés-földesúri világot leplezi le (a Horthy fasizmus idején) s nem leplezi le egyúttal a magyar tőkés-földesúri rendszert is. Ezért tetszett például az *Oltyának unokái* című regénye annyira a fasiszta-soviniszta Féja Géznak. „Mindaz – írja Féja – amit Nagy István az óromániai parasztéletéről, az inasok sorsáról s a kelet-európai kapitalista üzemelekről ír: mesteri.” Igen, mesteri, mert nem a magyar állapotokról beszél, mesteri, mert „a kelet-európai mezei szegénység zsúfoltságát, nem pedig a földnélküli magyar mezei szegénység életét tükrözi. Hasonlóképp örvendett Féja Géza *A szomszédosság nevében* című, ugyancsak a horthysta évek alatt keletkezett Nagy István-regénynek. „A szomszédosság nevében – írja Féja –, egy külvárosi utca életét ábrázolja Nagy István. Nem mozgalmi figurákat vonultat föl, nem is az éhségtől ordító farkasokat, hanem száraz kenyéren, zupán és kevéske reményen élő proletárokat.” Igen, ez kellett a féja gézáknak. Fel is kiált elégedetten Féja: „Nagy István végére a mozgalmi életen innen fekvő proletáreléteket ábrázolja, a proletár ósanyságot.”

Nagy Istvánnak a horthysta években nincs egyetlenegy jelentősnek mondható írása sem, amely a horthysta évek embertelen valóságáról rántaná le a leplet.

Amikor 1942-ben újra megjelenik Nagy István első kiadásban még a horthysta évek előtt megjelent *Külváros* című könyve (Magyar Élet kiadása), utószóval látja el. Ennek az utószónak ismét csak az elmúlt romániai életről van leleplező tartalmú mondanivalója, a már folyó horthysta évek életéről viszont hallgat. Természetesen a legkevésbé sem túlozzuk el az írók hor-

thysta évekbeli megnyilatkozási lehetőségeit. Az írói kifejezés azonban még található módot arra, hogy ne eltereljen, hanem a lényeg irányába mutasson.

Nagy István ismertetett írói programja és azzal együtt járó írói gyakorlata egy mindenáron érvényesülni óhajtó írói törekvéshez szerkesztett program és gyakorlat volt, nem pedig az illegális mozgalomhoz hű kommunista következetessége. Ezért voltak egész természetesek Nagy Istvánnak azok a jobbra-balra való rángatózásai, amelyekről ezekben az években tanúbizonyságot tett. Ezt az írói programot és ezt az írói gyakorlatot a horthysta években csak Nagy István ideológiai zavarossága és a munkásosztálytól való elszakadása teszi érthetővé. A magyarországi ún. népi írók kiadója által körülrajongva Nagy Istvánt hiúsága kiemelte eredeti útjáról s a munkásosztályal és a munkásmozgalommal szembe egy sajátos, egyéni útra terelte, minek következtében a kritikai realitásnak indult Nagy Istvánból egy objektivista naturalistát csinált. Ez a naturalizmus Nagy István részéről kritikát már nem az uralkodó osztály, hanem a munkásmozgalom és a munkásosztály felett kívánt s ezzel a munkásosztály feletti kritikával Nagy István bőségesen is élt, amikor rideg objektívizmussal tömegesen ábrázolta minden illúzió és hit nélkül munkásalakjait. Ez az ábrázolásmód még a felszabadulás utáni első években is dított Nagy Istvánnál.

Az a különös dolog következett be tehát, hogy a felszabadulás után Nagy Istvánnak ugyanúgy újra kellett kezdeni írói módszerét, írói magatartását, írói szemléletét, illetőleg a pályáját, mint azoknak, akiket sem világnézetük, sem a származásuk nem kötött a munkásosztályhoz és a munkásosztály irodalmi törekvéseihez. Persze nagy a különbség a horthysta évek egyéni utakat járó Nagy Istvánja s a mai Nagy István között, aki legújabbban megjelent regényében sok tekintetben már a szocialista realizmus módszerét elsajátított író. Viszont még sem íróilag (ideológiailag) – sem emberileg (karakterológiailag) nem az igazi, felszabadult szocialista alkotó. Még most is iszonyatos súlyok nyomják a kedélyét s mintha valamiféle nagy kétely örölné, viaskodik és küzd önmagával. Talán az a kétely örli, hogy írói hivatásának-e vagy nagyszabásúnak ambicionált társadalmi munkának szentelje-e magát. Mert a becsavága egyaránt szomjas mind a kettőre. Nagy író is szeretne lenni és nagy politikus is, és nem tudja megérteni, hogy az igazán szocialista író egyben nagy politikus is.

A lapra ceruzával írva: véleményezés a Párthoz, 1952. április 5.

Méliusz József

A Korunkba 1931 vagy 1932 óta dolgozott. Még egyetemi hallgató volt, amikor első, jegyzetszerű írásai a lapban megjelentek. Azóta hol sűrűbben, hol nagyobb megszakításokkal állandóan írt a Korunkba, sőt közben már nem emlékszem, hogy melyik esztendőben kb. fél évig erdélyi, vidéki terjesztője volt a lapnak, aki előfizetők szerzésével foglalkozott. Kolozsvárt csak rövid ideig élt az elnyomatás idején, különben Temesváron tartózkodott, jómódú szülői házában. Tudomásom szerint világnézeti okokból apjával súlyos természetű konfliktusai voltak, minek következtében a szülői házat elhagyta s újságírásból próbált megélni. Így volt hosszabb ideig a Brassói Lapok temesvári tudósítója. Olvasott, tanulásra, művelődésre hajlamos embernek ismertem, aki jó megjelenésével és izlésével mindit kirírt a Korunk munkatársai és barátai közül. Világnézeti állásfoglalásait és írásait, különösen a Korunk idejében őszintéknek tartottam. Költői és írói ambíciói azonban súlyos polgári individualizmusra vallottak benne. Később szüleivel megbékélt, majd pedig házassága révén is jómódba került, amelyben élete egyedüli céljává lett, hogy nagy író legyen. Szakadatlanul írt, de minden különösebb eredmény nélkül. Törekvését hiába próbálta művelődéssel táplálni, mert ennek csak az lett a következménye, hogy divatos írókat utánzott. Így esett bele egy világnézeti állásfoglalásával össze nem egyeztethető francia írónak, Proustnak a kultiválásába. Átvette annak írói modorát és ennek a modorában kísérletezett egyik regény után a másikkal. Temesvárt, ahol a Korunk ügyében az elnyomatás idején többször leutaztam, úgy láttam, hogy kapcsolata van az illegális mozgalommal, különben azonban olyan úrnak tartották, hogy úri passzióként újí és kedveli az irodalmat. Írói nem-érvényesülése, miután nem akadt kiadó, aki regényeit annak idején kiadta volna, meglehetősen elégedetlenné tette és sokat panaszkodott arról, hogy a felesége tartja el és nem tudja, hogy mit tegyen. Így történt azután, hogy a felesége fehérneműszalonjában tevékenykedett s az irodalomról félig-meddig, nagy keserűséggel letett, várva azt az időt, amely írói talentumát értékeli és elismeri. A horthyzmus évei alatt nem tudom, hogy mit csinált, miután ő Temesvárt élt, én pedig Kolozsváron. 1945 végén találkoztunk újból, amikor Temesvárról Kolozsvárra költözött. Felesége felszámolta temesvári üzletét és nyilván ez adott anyagi alapot a továbbiakhoz, mivel tudomásom szerint igen hosszú ideig Kolozsvárt nem volt semmi fix foglalkozása. Teljes erőből ismét irodalmi terveire vetette magát s meg is jelent egy kis verses füzeté magyarul és románul, majd pedig egy útirajza. Egy ideig titkára volt az Írószövetségnek

a felszabadulás utáni első években. Írói érvényesülése azonban most sem következett be úgy, ahogy szeretne volna. Amidőn a Művészetügyi Minisztérium kolozsvári inspektora lett, majd pedig mint rendező a Kolozsvári Magyar Állami Színházhoz került, mindig elégedetlen volt a helyzetével. Ez az elégedetlensége szakadatlanul tartott. Sőt, amikor 1948 folyamán, azt hiszem, nem is egy, hanem két regényét az Állami Kiadó magyar lektorátusa visszautasította, egyenesen elidegenítő, főlényes magatartást vett fel irodalmi törekvéseinkkel szemben. Mind ritkábban írt az Utunknak, sőt teljesen kitért azelőli, hogy írjon. Ebben az időben többször próbáltam meggyőzni a kisebb írói feladatok előli visszahúzódságának egészségtelensége felől, mire azzal érvelt, hogy túlon túl elfoglalják az inspektori és színházi teendőik, míg azután egy írói összejövetelen bevallotta, hogy nem tud megfelelni a mi követelményeinknek. A valódi ok azonban regényei ki nem adása volt és az, hogy a felszabadulással nem következett be egyúttal írói felszabadulása. Ehhez ugyanis olyan irodalmat kellett volna produkálnia, amit népi demokráciánk természetesen megkívánt, nem pedig az ő egyéni, sajátos elképzeléseit. Nem tudom, honnan származott belé, de volt benne egy irodalmi előkelősködés. Az utolsó években ilyen előkelősködésnek minősítettem egykori Korunkbeli tevékenységét is. Tudniillik ez akkoriban meglehetősen keveseknek az ügye volt. Most azonban ez az ügy igen sokak ügye lett. Ebben az előkelősködésben nem is igen voltak barátai, sőt a legtöbben megérezték ezt belőle és egyáltalán nem szerették. Ez az előkelősködés is – bármennyire tagadta – hatalmas burzsoá maradvány volt benne, amit még bizonyos művészi extravaganciával csak fokozott. Ellentmondásokkal teli embernek ismertem, akinek szüksége lett volna erős kézre, aki vezet. Volt benne nacionalizmus annak ellenére, hogy ezt leplezni igyekezett. Irányomban tapasztaltam benne hízélgést s úgy hiszem, hogy amit elért, azokat a pozíciókat is jó modorának és behízélgő fellépésének köszönhette. Jó modorát meglehetősen túlbecsülte, ezért is, ambíciói miatt is sokat várt az élettől s bár felfogásom szerint igen sokat kapott, ez a legkevésbé sem elégitette ki, félreismert, mellőzött embernek érezte magát az utolsó években. Származása teherátteleit nem tudta levetkőzni.

■ JEGYZETEK

1. Gaál Gábor életútjáról több cikk, tanulmány is született, számomra azonban mindmáig legteljesebb Tóth Sándor 1971-ben megjelentetett könyve, melyet románra Paul Drumaru fordított és jelentetett meg 1974-ben. Tóth Sándor: *Gaál Gábor*. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. Használható forrás még: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II (G–Ke) Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1991.
2. Szóbeli közlés, a szerző saját interjúgyűjteményéből. A közlő nevét egyelőre, belegegyezése hiányában, nem hozom nyilvánosságra.
3. Tapodi Zsuzsa: *Gaál Gábor munkássága pályája utolsó szakaszában (1946–1954)*. Doktori dolgozat, BBTE, 2000. 23.
4. Csehi Gyula: *Valóság és irodalom*. Megjegyzések Gaál Gábor tanulmánykötetéről. Utunk 1950. március 25., 11. és 15.
5. Ennek kapcsán lásd Nagy István: *Ismerkedés Gaál Gáborral*. Korunk 1964. 7. sz.; Balogh Edgár: *Beszélgetés Gaál Gáborral*. Igaz Szó 1973. 7. sz.; Balogh Edgár: *Itt és most*. Tanulmány a régi Korunkról. 1974; Méliusz József: *Egy arckép: Gaál Gábor*. Igaz Szó 1965. 5. sz.; Gáll Ernő: *Ilyennek ismertem*. Utunk 1974. 33.
6. Erről jó jellemzést adott Méliusz József egyik jelentésében. Lásd: Lakatos Artur: *„Méliusz-jelentés 1943-ból*. Látó 2013. 11. sz. 68–75. Amennyiben azonban Gaál Gábor bizalmas, tehát az érintett tudta nélkül készülő jelentésében úgy próbált volna az illetékes szerveknél „jó pontokat” szerezni, hogy befeketít másokat, a rövid időre internált, az 1945–1946-ban inkább a szociáldemokraták felé irányuló Kakassy megfelelő áldozat lehetett volna.
7. Akit egyébként Gaál Gábor felfedezettjeként és szellemi utódaként tartottak sokan számon. Lásd Tóth Sándor: i. m. 340.
8. Erről lásd bővebben az alábbi dokumentumközlést: Lakatos Artur–Fleisz Katalin: *Kisebbségi magyar irodalom a Rákosi-kor szemszögéből*. Korunk 2013. 7. sz. 97–108.
9. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár V 4764/270/1-18 (A jelentéseket tartalmazó dosszié filéi számozatlanok.)